

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ ДО СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ВЧИТЕЛЯМИ-ПРЕДМЕТНИКАМИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах перехідного стану України та визначення нею головних стратегічних орієнтирів оновлення та розвитку, як із точки зору внутрішніх завдань, так і з точки зору органічного включення в світове співтовариство, актуалізуються проблеми кадрового забезпечення перспектив розвитку держави. Відомо, що забезпечення всіх сфер життя здійснюється педагогічною сферою суспільства: вона готує кадри для науки та мистецтва, управління і педагогіки, екології та економіки, медицини і техніки тощо. Ці обставини давно фіксуються у світовій та вітчизняній практиці експертного аналізу стану суспільства: від рівня системи освіти, системи підготовки фахівців у різних галузях, рівня розвитку освітньої системи залежить і рівень функціонування суспільства. Інакше кажучи, педагогічна підсистема суспільства в цілому історично перетворюється в пріоритетний напрям соціально-економічної політики будь-якої держави. Це, в свою чергу, дає можливість зрозуміти значення такої проблеми як підготовка молоді до майбутнього життя і праці. Процес реформування держави і суспільства привів до необхідності становлення нової освітньої моделі. Однією з її найважливіших проблем такої моделі, як і сучасності в цілому, є соціально-професійне самовизначення молоді.

Аналіз останніх наукових досліджень свідчить про те, що проблема соціально-професійного самовизначення завжди привертала увагу вчених, хоча вважається, що сам термін „соціально-професійне самовизначення” з’явився відносно недавно. Це пов’язано з тим, що спочатку проблема розглядалася з точки зору професійного самовизначення і майже не торкалася соціалізації особистості. Узагальнюючи досвід провідних ідей науковців щодо професійного самовизначення особистості відмітимо, що майже до початку ХХ сторіччя пріоритетним було навчання трудове. І тільки наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. стали приділяти увагу індивідуалізації навчання і творчому розвитку особистості учня старшої школи. Як свідчать результати наукових досліджень Н.Захарова, І.Кона, І.Назимова та С.Чистякової ще з часів Радянського Союзу, а саме на початку 20-х років ХХ ст., існували служби з профорієнтації і профвідбору, для яких характерним було інтенсивне розгортання науково-дослідної, практичної і методичної роботи з молоддю відповідного спрямування. В 1950-1980-х рр. широко розвивалася ідея профілізації навчання в загальноосвітніх школах. Саме наприкінці 90-х рр. у вітчизняній педагогіці відновлюються дослідження в галузі профільного навчання, велика увага приділяється питанню підготовки молоді до різних видів професійної діяльності.

Формулювання цілей статті. Мета статті: проаналізувати існуючі теорії соціально-професійного самовизначення та узагальнити педагогічний досвід роботи вчителів-предметників на вирішення його завдань.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті підготовки школярів до майбутнього соціально-професійного самовизначення сучасними вченими детально вивчається індивідуалізація навчання (Г. Балл, О. Пехота, В. Рибалка) і творчий розвиток учнів (Є. Павлютенков, П. Перепелиця, Б. Федоришин). На сучасному етапі розвитку профільного навчання розробляються питання його організації в умовах гуманістичної особистісно-зорієнтованої загальної середньої освіти. У ході теоретичного аналізу наукової літератури визначено, що зміст поняття „профільне навчання” часто трактується через професійну орієнтацію. Під профільним навчанням вчені розуміють науково-практичну систему підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення [1]. У той же час учені Н. Аніскіна, І. Назимов, Н. Ничкало розглядають це поняття як процес, спрямований на формування особистісного соціального досвіду, на реальне життєве і професійне самовизначення випускників школи, ринку праці та зайнятості молоді. У зв'язку з упровадженням профільного навчання в сучасній педагогічній практиці почали порушуватися питання, які раніше не стосувалися масової шкільної освіти. Зокрема, підготовка учнів до вибору профілю навчання – це фактично перший серйозний етап їхнього соціально-професійного самовизначення, вибору майбутньої професії.

Незважаючи на те, що професійному навчанню і професійному самовизначенню завжди приділялося багато уваги – проблема соціально-професійного самовизначення вивчена значно менше. Насамперед відзначимо, що будь-яка професійна діяльність набуває своєї сучасної форми в процесі тривалого історичного розвитку. В його основі закладено фундаментальні процеси розподілу праці, уособлення різнорідних видів людської діяльності. Види людської діяльності, які розділилися, з часом набувають соціальної форми, закріплюються за певними групами людей, часто-сімей, успадковуються й передаються через спеціальне навчання, тобто відтворюються в соціальних формах. Виявляється, що історичний розвиток професії здійснюється через соціальні механізми сім'ї і групи, через збереження професійної пам'яті та передачу традицій. Саме там бере свій початок соціально-професійне самовизначення людини.

Професійне становлення учня середньої школи засвідчило суттєві проблеми в його трудовій підготовці загалом і зокрема, в розв'язанні проблем соціально-професійного самовизначення, недостатню підготовленість старшокласників до сучасної професійно-трудової діяльності. Це виявилось в низькому рівні професійних інтересів, мотивів відповідальності, неадекватній самооцінці своєї професійної здатності [2].

Питання щодо соціально-професійного самовизначення учнів старшої школи набувають особливої актуальності й у зв'язку з тим, що головним завданням сучасної професійної підготовки є формування у нової генерації

вчителів готовності успішно реалізовувати діяльність щодо профільного, професійного й соціально-професійного самовизначення учнів. Зрозуміло, що остаточне рішення та відповідальність за власний соціально-професійний розвиток залишається за особистістю, але значення допомоги при прийнятті рішення щодо вибору учнями майбутньої професії, їхнього соціально-професійного самовизначення з боку вчителів не повинно применшуватися.

Підготовка вчителя будь-якого навчального предмета до керівництва соціально-професійним самовизначенням старшокласників має враховувати такі чинники: у найближчий період випускники ВНЗ будуть співпрацювати з викладачами старшого покоління, які не готові до вирішення даного педагогічного завдання під час викладання свого предмету, підготовка вчителів до профільного навчання з незначними змінами може бути використана для системи післядипломної освіти і перепідготовки викладачів.

Напрями підготовки вчителя-предметника визначають, до чого готувати майбутнього вчителя в контексті вирішення завдання соціально-професійного самовизначення учнів старшої школи. Такими напрямками ми вважаємо підготовку до: вибору і розробки рівнів профільного навчання за будь-якою навчальною дисципліною, викладання мінімізованих курсів предметів, викладання поглиблених курсів, викладання предметів на різних рівнях складності, діагностики здібностей учнів до вивчення того чи іншого предмету і можливості використання отриманих знань у майбутньому самовизначенні, реалізація форм організації профільного навчання.

Етапи підготовки майбутнього вчителя до реалізації поставленого завдання в загальноосвітньому закладі можна визначити наступним чином:

1) майбутній вчитель отримує відповіді на основні питання власної професійної діяльності (що вчити? як вчити? для чого вчити?);

2) на базі нормативного і науково-методичного забезпечення навчання, вимог науки, професійної освіти і виробництва, сутності і принципів соціально-професійного самовизначення визначаються вимоги до професійної діяльності вчителя-предметника;

3) ці вимоги знаходять відображення у критеріях готовності вчителя до управління соціально-професійним самовизначенням учнів під час викладання навчальних предметів.

До загальних професійних вимог, які ставляться сьогодні до діяльності вчителя-предметника, додаються особливі вимоги. Вони пов'язані зі специфікою викладання тієї чи іншої дисципліни та цілями навчання учнів у загальноосвітньому закладі. Особливості викладання навчального предмета на сучасному етапі, перш за все, пов'язані з наявними тенденціями одночасно існуючих в освіті процесів інтеграції та диференціації, поступовим переходом від традиційного до інноваційного типу навчання, позитивним впливом знань і вмінь майбутнього вчителя на результативність власної педагогічної діяльності загалом і можливістю управляти в процесі викладання предмету соціально-професійним самовизначенням школярів.

В цьому контексті мета діяльності вчителя-предметника – постійне забезпечення учнів досвідом творчої діяльності, формування механізму самореалізації і самоорганізації особистості кожного учня. Принципово важливими для вирішення проблеми керівництва вчителем соціально-професійним самовизначенням школярів ми вважаємо такі тенденції: переорієнтацію навчання на формування особистості, теоретичне обґрунтування підготовки вчителя-предметника до профільного навчання, яке передбачає варіативність реалізації середньої освіти, використання можливостей інтегративного підходу в навчанні.

На сьогодні в практиці навчально-виховного процесу можемо виділити кілька варіантів впливу загальноосвітньої школи на соціально-професійне самовизначення старшокласників:

1. Школа не ставить перед собою профорієнтаційних завдань. На вибір учнями профілю навчання і професії часто впливає набір випадкових чинників, що нерідко призводить до розчарувань через помилку у виборі.

2. Школа розв'язує завдання професійної орієнтації незалежно від складної ситуації на ринку праці, реалізує їх як шкільні настанови, пов'язані з особливостями кадрового складу, матеріальної бази, власного бачення мети, призначення і місії школи в певному районі (мікрорайоні) міста; орієнтує учнів на вузьке коло професій та обмежену кількість навчальних закладів (гуманітарні, лінгвістичні гімназії, фізико-математичні школи тощо). Як правило, вибір майбутнього професійного напрямку відбувається в досить ранньому віці, коли важко виявити професійну спрямованість дитини, а сама вона ще не готова до усвідомленого вибору. Крім того, вузьке профілювання робить учнів соціально вразливими в тому випадку, якщо їхні професійні плани не реалізуються, оскільки запасного варіанту, як правило, вони не мають.

3. Школа ставить перед собою профорієнтаційні завдання і розв'язує їх у взаємодії з іншими соціальними інститутами (родиною, професійними, культурно-розважальними, спортивними установами, профцентром, службою зайнятості тощо). При цьому створюються умови для усвідомленого й обґрунтованого вибору учнями майбутньої професії, закладається база для успішного засвоєння ними в майбутньому профільних програм [3].

Разом із цим, слід відмітити, що для сучасної освіти характерними є наступні моменти:

- новий погляд на соціальний запит освіти, який визначає основи відношень між освітою і суспільством;
- трансформація когнітивно-орієнтованої моделі освіти в особистісно-орієнтовану модель, спрямовану на розвиток творчої активності старшокласників;
- поява нових типів освітніх закладів, націлених на задоволення індивідуальних освітніх потреб учнів;
- диференціація змісту освіти, що дозволяє, з одного боку, більш глибоко засвоювати навчальні предмети гуманітарного, природничого та

- естетичного циклів, а з іншого – надавати компенсуючу допомогу тим учням, які відчують труднощі в навчанні;
- поява вибору педагогічних технологій, найбільш оптимальних форм і методів навчання і виховання;
 - необхідність підтвердження вчителями-предметниками рівня власної професійної компетентності в нових умовах атестації, ліцензування та акредитації навчальних закладів;
 - зміна функцій вчителя-предметника. Перед сучасним учителем постає завдання оволодіння новим змістом освіти не тільки на методичному, а й на теоретико-методологічному рівнях.
 - здійснення професійної підготовки висококваліфікованих учителів, здатних надавати якісну допомогу старшокласникам під час викладання навчальних предметів у самовизначенні особистості та орієнтації на потреби суспільства, яке розвивається;
 - підвищення конкурентоспроможності випускників загальноосвітніх закладів на ринку праці [4].

Ці вимоги передбачають відповідну теоретичну і практичну підготовку вчителя-предметника до проведення роботи щодо соціально-професійного самовизначення школярів в межах свого предмета. Теоретична підготовка передбачає передусім знання мети, завдань профорієнтації, методів її здійснення в умовах викладання певного предмета, психолого-педагогічних основ проблеми. Певні знання в цій сфері вчитель може отримати, відвідуючи семінари, присвячені означеній проблемі, аналізуючи відповідну літературу. При цьому суттєву допомогу може надати кабінет або куточок профорієнтації школи, методична робота якого допоможе вчителям вирішувати питання соціально-професійного самовизначення учнів під час навчання.

Практична підготовка передбачає озброєння вчителя методикою профорієнтаційної роботи в умовах викладання певного предмета, уміннями та навичками проведення різних заходів (бесід, зустрічей, екскурсій). Кожен вчитель повинен оволодіти методикою відбору профорієнтаційного матеріалу.

Урок є основна форма навчального процесу, і від того, наскільки серйозно ставиться вчитель-предметник до включення в хід уроку профорієнтаційного матеріалу, буде залежати ефективність роботи всієї школи в підготовці учнів до обґрунтованого соціально-професійного самовизначення. У процесі вивчення школярами основ наук відбувається формування у них інтересу до різних галузей знань: фізиці, математиці, літературі, біології та ін. Одним із завдань вчителя є стимулювання учнів до більш серйозного і глибокого вивчення того чи іншого предмета. Для того щоб шкільні уроки мали профорієнтаційну спрямованість, вчителям-предметникам необхідно прагнути до того, щоб профорієнтаційний матеріал був безпосередньо пов'язаний із програмним, сприяв свідомому і міцному засвоєнню навчального матеріалу, відповідав сучасному рівню соціального і науково-технічного прогресу, відбивав перспективи розвитку даної науки, був посильним у засвоєнні. Під час підготовки до уроку вчитель повинен на всіх етапах передбачати рішення

профорієнтаційних завдань. Кожен урок, проведений на високому ідейному і науковому рівні, дає учням певну суму знань, пробуджує розумову активність, творчу діяльність.

У межах одного предмета чи декількох, але ізольованих один від одного, створити фундамент наукового світорозуміння, сформувати основи діалектико-матеріалістичного світогляду неможливо. Для цього необхідно об'єднати всі навчальні предмети в єдину систему, де кожен предмет включає відомості із суміжних наукових галузей для більш повного розкриття сутності того чи іншого питання. Підготовка старшокласників до соціально-професійного самовизначення і до майбутньої самостійної практичної діяльності, що вимагає постійної самоосвіти, передбачає формування в них умінь комплексного використання знань, вироблення раціональних шляхів вирішення завдань на основі міжпредметних зв'язків.

Досвід профорієнтаційної роботи в школі показує, що краще керівництво соціально-професійним самовизначенням учнів здійснюється там, де є кваліфіковані кадри. Учитель повинен мати сучасні знання в галузі економіки, соціології, медицини, анатомії і фізіології людини, добре знати структуру народного господарства, систему розподілу трудових ресурсів, психолого-педагогічні основи профорієнтації, зокрема знати методику підбору профорієнтаційного матеріалу та вміти його правильно використовувати у навчально-виховному процесі.

Висновки. Як показують результати нашого дослідження вивчення школярами навчальних предметів поки ще не впливає значною мірою на соціально-професійне самовизначення старшокласників. Для того, щоб змінити ситуацію необхідно оновити зміст навчальних дисциплін, цільові орієнтації вчителів-предметників у навчанні і вихованні учнів. Необхідними педагогічними умовами впливу вчителів-предметників на соціально-професійне самовизначення учнів старшої школи є: підвищення кваліфікації, перепідготовка вчителів, забезпечення особистісного цілепокладання під час соціально-професійного самовизначення, стимулювання до генерації особистісних цілей у сфері майбутньої професійної діяльності.

Перспективи подальших досліджень полягають у впровадженні в процес професійної підготовки студентів природничих спеціальностей цілісної системи формування їхньої готовності до реалізації діяльності щодо соціально-професійного самовизначення учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лернер П.С. Чи туди приведе ідея профілізації старшої школи? / П.С.Лернер // Завуч. – 2004. – № 6. – С. 14-24.
2. Сериков В.В. Формирование у учащихся готовности к труду / В.В.Сериков. – М.: Педагогика, 1988. – 192 с.
3. Павлютенков Є.М. Моделювання в системі освіти (у схемах і таблицях) / Є.М.Павлютенков. – Х.: Основа, 2008. – 126 с.

4. Кузнєцова Н.В. Соціально-професійне самовизначення учнів під час вивчення соціально-гуманітарних дисциплін: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання і виховання” / Н.В.Кузнєцова. – Єкатеринбург, 2003. – 22 с.

АНОТАЦІЯ

Дюжикова Т.М. Історико-педагогічний аналіз теорії і практики підготовки школярів до соціально-професійного самовизначення вчителями-предметниками. У статті зроблено аналіз існуючих теорій соціально-професійного самовизначення особистості у науковій літературі. Узагальнено педагогічний досвід надання вчителями-предметниками допомоги учням старшої школи у їхньому соціально-професійному самовизначенні.

Ключові слова: соціально-професійне самовизначення, профільне навчання, вчитель-предметник.

АННОТАЦИЯ

Дюжикова Т.Н. Историко-педагогический анализ теории и практики подготовки школьников к социально-профессиональному самоопределению учителями-предметниками. В статье проведён анализ существующих теорий социально-профессионального самоопределения личности в научной литературе. Обобщен педагогический опыт оказания помощи учителями-предметниками учащимся старшей школы в их социально-профессиональном самоопределении.

Ключевые слова: социально-профессиональное самоопределение, профильное обучение, учитель-предметник.

SUMMARY

Dyuzhykova T.M. Historical and pedagogical analysis of the theory and practice of preparing students for the social and professional self-subject teachers. The analysis of the existing theories of social and professional self-identity in the scientific literature. Generalized educational experience to help subject teachers of high school students in their social and professional self.

Key words: social-professional self-determination, profile educating, subject teachers.